

գործունեութեան 1897ի կէտքը, որ շատ մանրամասն կը ներկայացընէ երեսմասերը: Մուտք ունեցած է ընկերութիւնը 2149.68 ռր. եւ ամբողջը. գործածած: Գլխաւոր նպատակներէն մէկն է՝ մասուր բարեգործութիւն, եւ այս նպատակաւ 1449.43 ռր. ծախք եղած է Գրադարան-ընթերցարանի, որ ունի Տիմիւ «4467 հատար գիրք» 6276.56 ռր. արժող. եւ հասկարարք՝ 618.51 ռր. արժողութեամբ: 1897 թ. ընթացքում գրադարանից օգտուել են 845 հոգի, չէ հաշուած ընկերութեան անդամները (150 հոգի), որոնցից օգտուողները եղել են մասաւորապէս 60 հոգի: 1897 թ. ընթացքում առն են տարուել գրքեր կարգալու համար 7453 կտոր, չէտաղբորութեան համար յիշենք որ գրագրարի ծախքն միայն լրագիրներու ծախքն է 263.60 ռր.: Այսպիսի օգտակար ընկերութեանց նկատմամբ միայն մտղմանք մ'ունենք. — ամէն, զարգանան, եւ մշտնջենաւորեն իրենց օգուտներն եւ բիւրաւոր հետեւորդներ գտան:

3. Գործիչներէ կալի: Օրւան լուրն է ի Վ. Պոլիս՝ ըստ «Բիւզանդիոնի» (թիւ 481) այս կապիտի նկատմամբ եղած արամադրութիւնները: «Այս կապիտ» կը գրէր «Արեւելք», 1896ին (տ. Հասոք. Ամս. 254) Տիգրան Գարալէօզեան իր հարստութեան օրինակաւ թոյլատրել չափն, այն է Վէլէրդէ, կը թողու կրթական եւ բարեգործական գանազան հաստատութիւններու եւ, եւ «Երրորդ» մասը կը համարէ՝ 20.000 օմ. ինչ. «Կը համարուի, բայց ամբողջ հարստութիւնն 60.000 լիւրա չէ, այլ 350.000 ոսկի (= 8,050.000 Քր.) ուրեմն ազգին կ'իշխար քաժին իբր 100.000 ոսկի: Իրաւախնայութեամբ հաջիւ կը հանուի այս գումարին 100 ման ազգին: Ցաւակ կոտլ մը դարձաւ այս ալ, որ պիտի յիշուի միշտ, եւ կապիտը գրին յիշատակն ընելու ատեն, պիտի յիշուին տաւանգներուն ալ — խորումը: Միշտ կը կրկնենք որ եղած կտակներն սկսին կապաղադիրներն իրենց կենդանութեան ատեն գործադրել. այն ատեն շատ մը փաստաբանական միջամտութիւններ, ազգային սիրտ-ցաւեր կ'անհետանան: Չայնակից ենք «Բ.»-ի՝ «Առաւել յայն, յայն ինքզնիք», բայց ոչ նման կապկներու — գործադրութիւններ, վասն զի «գոտոր զուարթութեամբ սիրէ Տէր»:

4. «Փարոս» Գործարարներ: Եգիպտոսի մի միակ հայերէն թերթն ալ կը գաղթի թեւեւ առ ժամանակեայ: Հայ լրագրութեան ծակախոր Գործարարն է՝ անյաջողութեան սեւ գրիւր: Պատճառները շատ հեռուն պէտք չէ որոնել: Ընդդէմ ամենայն լուստես լրերու, ապահովացուցանելու եւ ինքնախաբուրութեանց, խոտտակելու ենք, թէ հայ լրագիրն չէ անյաջողութեան պատճառն՝ լրագիրն ինքնին չէ, այլ գրական ճաշակի անգարացումը: Ե՛նչ առ հարկն իրանք գրուի զինքն թէ 4—4½ միլիոն ժողովրդեան մէջ լրագիր կարգադրուելու թիւը 2—3 հազարը չ'անցնիր: Ի հարկին եթէ համեմատենք բոլոր հայ խմբագրութեանց բաժնէ նորդներու ցանկին, 15—20 գէպքի մէջ՝ մի եւ նոյն անունը կրկնուած պիտի տեսնենք — ապա-

հապապ: Ուրախալ է այս երեւոյթը, բայց լրագիր մը պարբերաբար մը պահելու չափ — անբաւական: Լրագիր կարգալ, Բաժնէրդ-գինը լինելու եւ ատմ լրագրութեան զարգացման նպատակ, այնպիսի յատկութիւններն են, որ մեր փղերիկ ազգին բազմակողմանի առաւելութեանց մէջ իբր խաւարին կէտ մը — կը «փայլի»: Բնական հետեւութեամբ որ մը՝ այս կամ այն լրագրի գաղաբման լուրը կ'առնուի, առաւելութեան թեւեւ, անհամար գոծմանը մը կ'ունենանք, բայց ոչ իրապէս չաւ. վասն զի իրապէս ցատուր գարման ասնելու կը ջանայ այն պատճառին, որ ցաւ կը պատճառէ, չէր կ'երթայ, նորը կը ծնանի, եւ միշտ նոյն երեւոյթը: «Ո՛հ, ի՞նչ լաւ կ'ըլլար, եթէ լրագիրները չլէ հրատարակէին, լսած ենք շատ անգամ այս տարբերակ բացատրանութիւններ, եւ ոսկայն լրագիրներն համեմատութեամբ օտիւլ ամէն իրերու՝ ստուգիւ ձրի կը հրատարակուին: Ահապիսի փոշրիկ փորձ մը: Մեծ օրաթերթ մը՝ որ առ նուազն տարին 300 անգամ կը հրատարակուի, կ'արժէ միայն 140—150 զր. որ է բնէ՛ իւրաքանչիւր թերթը 15 փարս. հարէ նամակադրուի 2 փարսն կը մնայ 13 փ. — 2 փ. թանգրի համար՝ 11 փ. — 2 փ. թղթի (առ նուազն)՝ 9 փ. — 5 փարսն պատա՛ կը մնայ 4 փ. մը մնաց շարդիւքը, յօդուածագրին վարձատրութիւնը, լրագրին, ընկալանին վարձը եւն: Ուրեմն գրեթէ չլէ լրագիր մը, որ պիտի սպրի միայն ծանուցումներէն, պաշտօնական կամ կրօնապաշտօնական գրից համար առած 10—15 ոսկիներէն եւն: Բայց ոչ հայ լրագիրն այնպէս դարձա՞ցած է, որ իբր փարսանական կամ կրօնապաշտօնական՝ գոյուլութիւնը պահելու չափ նպատ ունենայ... Եւ ոչ մէկը: Տարբերութ. երկույն լրագրի մը կը հրատարակուի լրագիր, եւ ի վերջոյ շարժադիրը կը մեռնի խեղճութեան մէջ, եթէ ամբողջական սնանկութենէ ինք զննքը ազատելու համար՝ խոհեմութեան ունեցած չէ լրագիրը դարգեցնելու: Այս նիւթական կողմը: Իսկ բարոյականը: Հայտարարեմ ծախուած լրագրի ոչ յօդուածագրերն ու ընթերցանի կը շարժեն իրենց գրիւքը: Վասն զի համարուած են, որ պարզապէս գրելու համար չէ որ կը գրեն, այլ կարգացուելու համար: Եւրոպական լրագրութիւնն են ոչ ընդ աղտոյ կրկու համեմատուի չայ լրագրութեան հետ, սակայն յանցանքը միայն խմբագիրներու չէ, այլ ընթերցող հատարակութեան, որ նոյն իսկ չնչին, անմասնէնք գումար մը կը զանայ՝ իւր յառակաղթմութեան նպատակը գլխաւոր միջոցներէն միայն: Ամեն տարի ծախսերը վճարելու համար ոյնպիսի դժուարութիւն ցոյց կու տայ ընթերցող հատարակութեան մէկ մասը — եւ փութմանը բնէ՛ւ ամէնէն խոտապահանքը հանդիսացողները — որ կամ իբր ողորմութիւն կամ նուրը կը նկատեն իրենց բաժնէ գինը, եւ կամ՝ անտանելի բեւ մը... Եւ բնէ ինչ է հայ ազգին մէջ ընթերցանութիւնը դարձա՞ցած է... Ի՞նչ այս տողումը՝ Փարոսի՝ պէս լրագրի մը գոյուլութեան պահպանութեան պիտի նպատակներ, շատ եւ շատ ոչ արտակապիտ, վասն զի Եգիպտոսի համար «Փարոս» հրատարակութիւնն ինքնին անհրաժեշտութիւն մըն է. սակայն գրեցինք, վասն

դի հայն ամեն տեղ նայն հայն է, իւր ճարպիւնութեամբը առաւելութիւններովը եւ թերութիւններովը... „Heute mir, morgen dir!“, կրնէ գերմանացին, եթէ 2—3000 ր վայր ամբոխօտի հայ ընթերցողներու թիւը, որ մը Գարսիսի կրնան յաջորդել շատ մը ուրիշ Գարսիսները ալ, որոնք թերեւս առաջին Գարսիսը, շափ ապրելու իրաւունքը ալ չունին... :

5. Հնդկաստանի Հնդկերը: „Մշակին“ (թիւ 86) գրուած թղթակցութիւնն մը կը քաղենք հետեւեալ տեղեկութիւնները: Թե՛ եւ ծանօթ են արդէն այս տեղեկութիւնները, բայց իրենց համառօտութեանը մէջ կրկնութիւնը շատ օգտակար կը գտնենք: „... Հնդկաստանի հայ գաղթականութիւնը, կամ նրա այժմեան մնացորդները յիշած են Հնդկաստանի զանազան կողմերը, բայց նրանց բնակութեան կենտրոններն են Բոմբէյ, Մադրաս եւ մասնաւոր կալիքան բաղադրները: Այլ երեք քաղաքումն էլ հայ եկեղեցի կայ, որ ունի ընդարձակ աղետած կարգաւոր՝ բարերարները նուիրւած...: Հնդկաստանի հայերի ամենամեծ խումբը — մօտ 800 հոգի, ապրում է կալիքանայում, ուր նրանք Պենի սեփական միջնակարգ վարժարան (Armenian College) եւ ճեմարան (Armenian Philanthropic Academy), որոնք նիւթականապէս բուրյովին ապահոված են: Հայ գաղթականներն առաջին տեղում Հնդկաստան են մտնել իբրեւ վաճառական, Պարսից ծոցով գնել ր խորասան, եւ այստեղից կանգաւարի եւ կարուել վաղա՛յն եկել են Դեշի հնդկական քաղաքը եւ այս Բենարսն, Պատնա եւ Բենգալ (կալիքանայի նահանգ), 250 տարի յաւաք նրանք հաստատուն բնակութիւն հիմնեցին Սելիքաբադում, եւ երբ 1625ին հոլանդացիներ 2ինսուբայում հաստատուեցին, նրանցից ամբողջապէս յետոյ այնտեղ եկան հայերը: Կալիքանայի հիմնարկութեան միջոցին, 1690ին, հայերն բնգանեցին Զարնդի (հիմնարկութիւն) հրաւերը եւ մտան անգլիական կուսակցութեան տակ: Նրանք մասնակցեցին 1756ին անգլիացիներին կրած դժբախտութեան, եւ իրանց կորուստներին իբրեւ փոխարինութիւն՝ նրանց վճարեց 7 լաք թուփի: Հայ հասարակութիւնը կալիքանայում հարուստ է եւ ծովածու: Պր. Մեքսթր Սէթի՛ անցեալ տարի հրատարակած պատմութեան համարը գրեւորման հարկը թէ՛ “այժմ թարգմանվում է հայերենի եւ շուտով լոյս կ'ընծայվի”:

6. Վիսթապոյթադայի վարժարանայ Գ.Պոլայ: Այս վիճակացոյցն որոշ եւ մեկին մեր առջեւ կը հանէ թաղական վարժարաններու (38), աշակերտաց (2212), աշակերտուհեաց (1166), մանուկներու (1104), ուսուցիչներու եւ ուսացող հիւններու թիւը (249) եւ մանաւորդ ամանկան ծախքերը (63.953 զր.): „Ծանօթութեանց“ մէջ կը յիշուի՝ բայց ի վերջիշեաներէն, — Պետական վարժարաններ յաճախող՝ 318 աշակերտ, Բ. Այլեւալլ հայ վարժարաններն՝ 570 աշ. Բ. Օտար վարժարաններն՝ 220 աշ.: „Բաղադասական վիճակացոյցն, ուրախալի յանելուած մը ցոյց կու տայ աշակերտաց ուսուցաց եւ ծախքի թիւոյն վրայ”:

1897 Յունուար 1ին.	1898 Յունուար 1ին
2.177 աշակերտ.	2.213
1.013 աշակերտուհիք.	1.166
635 մանուկք.	1.104
141 ուսուցիչք.	175
39 ուսուցչուհիք.	38
19 դաստիարակուհիք.	36
58 383 ամն. ծախք.	63.953

Հարկ չենք գգար կրկնելու թէ այսպիսի մանրամասն հաշիւներով ազգային կրթութեան վիճակին վրայ որչա՛ լոյս կը սփռի եւ համեմատութիւններ յերեւան կու գայ ուսանողութեան թւուն աճին կամ պակսին: Պարտաճանաչ ուսումնական խորհուրդ մը արժանի է շնորհակատութեան այսպիսի վիճակացոյցներու համար: Բաղձարէ կը անշուշտ զօնէ միանգամ իմանալ թէ բովանդակ հայ ազգին ուսանողութիւնն ինչ համեմատութիւն ունի. քանի որ ազգին ազգայն լուսնարութեան յայտարարն է ուսանող մանկութիւնը:

7. „Աւե-Էլ“ վերստին ղեկի հրապարակուած „Freie Post“ մէջ կը կարդանք որ գաղաքեալ „Արեւելքը“ վերստին պիտի հրատարակուի: Պիտի սեննայ Գ.Պոլիս ուրբան է, եւ օրաթիւնը: Առանձնական նամակէ մը կը տեղեկանանք որ “դիտաւորութիւն կայ ծանօթ շաքատիւներէ մը օրաթիւնի փոխելու եւ — 10 փարայի ծախելու թուերը:” Հարգութիւններէն անուան ալ ծանօթ է “Ծաղկաբաղին”, բայց առ այժմ ստիպուած է ծածուկ պահել: Յունուար թէ՛ այս վերջին “Հայրենիքի” նման՝ ի զին 10 փարայի, “20 փարայի արժողութեամբ կարգաւոր նիւթ մատակարարէ, քանի որ 20նոցներու վրայ հսկաւոր հաստատուած է: Եւ հարկ չէ զարմանալ, երբ մեր անմիմն խճաքիներն իրենց լաւագին զարգացումը կը շափեն իրենց գործածած գրեթե փոքրիկութեան կամ մեծութեանէն...: “Բէլ բայց դիւթիւ” կ'երեւայ դեռ երկայն ատեն անձամբ պիտի մնայ մեր խումբ մը գործներու, որոնք աւելի սիրած են — “Եղբ բայց սոյնո՛ւր... :

8. Գրեթե քէ՛մեմն: “Ուրախութեամբ կը կարգանք՝ կ'ընէ “Ա... ր (թիւ 79), Գաղղնայի Պաշտօնական օրաթին մէջ, թէ 8. Գր. Միհրան Բեմահանն” որ 16 տարին է վեր Պարիս հաստատուած է եւ բժշկութեամբ կը զբաղի այնտեղ, Պատուի 1 եղբներն ազգային կարգի Ապստոլութեան նշանն ստացեր է՝ Հանրապետութեան նշանագահէն 1898 Յունիս 14ին ստորագրուած մի հրովարտակով...: Եւ շնորհաւորեց բազմաթիւն բժշկին իւր ամն մեծ պատիւը:

9. Հայ գրեթեմն — յիշեմն: “Վեղը Հայաստանի” Ի հեղինակին՝ Խ. Արմալանի 50ամեայ տարեդարձը կը կատարուի այս օրերս ի Թիֆլիս: “Մշակ” իւր մէկ թիւը գրեթէ ամբողջապէս նուիրած էր այս խաղապաւում վիպասանին յիշատակին: Արմալանի գրուել զգա՛նաւները “տաք” պիտի պահեն միշտ իւր յիշատակը ներկայ եւ յաջորդ սերնդեան մէջ, միայն թէ՛ “զգա՛նաւ” գիտնանք...: Այսօր Արմալան, վաղը Պարտիսան, եւ սակայն պարզ դըռնացման սահմաններէն անգին

շ'անցնիր մեր յարգանքը, երբ ասոնց պրիներն ու որբերը թեքեալ աւելի բան պահանջեն ժամանակակից հայրենէն: — «Կոր-Դար» (թիւ 90) կ'աւետար 1899 Ապրիլին պիտի տանուի՝ «Դերուանգարդ վեկասան պ. Պերճ Պաօշեանցի գրական գործունէութեան 40ամեակը...»: Պերճ Պաօշեանցի ինչպէս յայտնի է, բայց մեր մայրենի գրականութեանը 40 տարի ծառայելուց, ծառայել է մեր մանուկ սերնդի կրթութեան գործին, երկար տարիներ իսկ եղել է ուսուցիչ եւ մի ժամանակ նա վարում էր նաեւ թեմական տեսչի պաշտօնը: Այժմ նա թեեւ ծեր, բայց դեռ եւս լի է երիտասարդական տախնով:

ՕՏՏԱՆԻ ՊԵՏԵՆԻՔՆԵՐ

— Աղաչաստ ծերութեան պատճառներ: Կորսանոր գիւտեր մեծ դիրութիւն կը պատճառեն մարդուն, բայց շատ քիչերուն ծանօթ է, որ նաեւ կը կարծեցընեն մարդուն կեանքը, վասն զի մարդս կը զրկուի այն հոգեւորութիւնէն, որ կեանքին երկարութեան շատ կարեւոր է: Հետեւեալ, եւելորակ լոյս եւն կ'ազդեն մարդկային կեանքին եւ աշխիւ վրայ, եւ զոգը միշտ գրգռութեան մէջ կը պահեն: Զփոխութիւն նոյն իսկ հանգիստեւ, կը ցնցեն շարունակ որոշալան ու զոգը: Կորստի վերաբերող պետքներուն պատճառաւ ախտաբան կը գրգռեն, բայց գոտարամարս են, շատ մը կեանք կը մաշեցընեն, որ՝ եթէ իմաստուն չափաւորութեամբ եւ կարգաւորութեամբ խնամուէր, ստուգիւ շատ կ'երկարէր: Քաղաքներու աղմուկը, հնչումներ ու սուրճաններ, կառքերու շառաչելը, փերեզակներուն ձայները, նոյն իսկ՝ երաժշտութիւնը շատ մը օգտակար կեանքերու կարծման պատճառ են: Քաղաքակրթութեան — փնասներ:

— Եղբակի կարի-մքենաներ: Գերմանիա կայսէր (Kaiser) եղբայր գործառուծն սկսած է նորաստանի կարի մքենաներ պատրաստել, որոնք փոխանակ ոտքով կամ ձեռքով գործելու շոգեով կը գործեն: Այսպիսի մքենաներու առաւելութիւնը միայն այս չէ, այլ կարելի է երկու կարան միատեղ ընել: Բայց պէտք է միտ դնել, որ այս կարի մքենաները կտաններութեան ու բարակութեան համեմատ այլեւայլ աստիճաններով կը պատրաստուին: — 50.000 ֆրանկի մրցանակ մը խոստացած է Բելգիայի արուեստից եւ աշխատութեան պաշտօնարանն այն մարդուն, որ լուցիկներու (լուցափայտի) համար ձերմակ դիպիորէ ազատ օգտացութիւն մը գտնէ, եւ այս նիւթը կարելի ըլլայ խնւիրէ բանի մը հարթ երեսին

վրայ շփելով բռնկցընել: Աւելի մանրամասն տեղեկութեանց համար լաւագոյն կ'ըլլայ ուղղակի վերջիշեալ պաշտօնարանը դիմել:

— Ամերիկայի ծովակալն՝ Սամուէլ, որ այս օրերս շատ կը յիշուի, կրնանք (Բադեն) գաւառական բժշկին քննեկալն է:

— Պրոֆեսոր Ռամսէյ իւր գտած կրիպտոն (Crypton = գաղտնի) անուամբ գազին նկատմամբ բաւական տեղեկութիւն կու տայ անգղիական լրագրաց մէջ: 750 խորանարդ անտիմէտր ցնդական գազ շոգիացընելով՝ մնացորդին մէջ բաւական քանակութեամբ օդն (տեսակ մը գազ) եւ ուրիշ նորատեսակ գազ մը գտաւ: Այս վերջինը ինչպէս անուանեց: Կրիպտոնին խտութիւնն է 2.25, ուրեմն ըստ այսմ արգոնէն աւելի ծանր է:

— Գրեթէ ատեն վտանգաւոր թշնամի է մը զգուշանալու է, եւ այս թշնամին է ձեռքի կարկամութիւնը: Շատ գրելու ստիպուած անձինք ցուրտ ու խոնաւ սենեկի մէջ գրելէն ըստ կարելոյն խոյս տալու են: Շատ կարծր գրչով, կամ շատ անհարթ թղթի վրայ գրելը՝ կարկամութեան առաջին պատճառներէն մէկն է: Գրելու ատեն միշտ ձախ ձեռքի վրայ ինչալու է մարմնը զօրութիւնը, որպէս զի ալ ձեռքն կարենայ ազատ շարժիլ: Գրելու ատեն միայն մատուրները պէտք է շարժիլ եւ ոչ մարմնը դաստակն ու բազուկը: Շատ ծանր, ոսկրէ, երկաթէ եւն. գրչակալներէ պէտք է զգուշանալ, նոյնպէս արտաքին կարգի նուրբ գրչակալները մերժել են: Եթէ գրելու ատեն այս մատուրներու կարկամութեան առաջը չաւտուի, կը ստիպուի մարդս ամիսներով եւ տարիներով գրիչ շարժել ետ կենալ, եւ երբեմն բոլորովին իսկ անուրժիկ կը դառնայ այս կարկամութիւնը:

— Բերլինի համալսարանին ուսուցչական մարմինը կը կազմեն 370 հոգի, եւ կը բաժնուին հետեւեալ կերպով. 90 կարգաւոր պրոֆեսոր, 13 կարգաւոր՝ բայց մասնական վճարում առնող եւ 87 արտաքին կարգի (նպաստիչ) պրոֆեսոր, 175 առանձնական ուսուցիչ (պրիւատ-դոցէնտ), 4 լեզուուսուց եւ 1 ատամնաբուական ուսուցիչ: Ամէնէն զօրաւոր ծիւղը (ֆակուլտէտը) ֆիլոսոֆայական է եւ 190 հոգի ունի, որոնցմէ 50ը կարգաւոր են, 5ը առանձնական վճարուող, 41ն արտաքին կարգի պրոֆեսոր, 90ն ուսուցիչ (դոցէնտ) եւ 4ը լեզուուսուց: Բժշկական ծիւղին մէջ 127 հոգի կան. 14 կարգաւոր պրոֆեսոր, 4 առանձնական վճարուող, 35 արտաքին կարգի պրոֆեսոր, 73 պրիւատ-